

ՈՐՈՏՈՒՄ. — Առաջները թուխպը ընդունում էր իբր Աստուած: Մի կոյր մարդ բարկանալով Աստծու վրայ, որ իրեն պրկել է տեսողութիւնից, վերցնում է թթու լոշ և շարտում թխալի վրայ: Թուխպը սաստիկ բարկանում է, և գողգողում կոյրի վրայ: Այդ գողգողոցից առաջանում է որոտումն:

Նաև ասում են.

Երկնքում չար պառաւներին տոպրակների մէջ ձգելով՝ գլորում են, դրանց գողգողոցից յառաջանում է որոտումը:

Եղիա մարգարէն երկնքի վրայ քառաձի կառքով անցնելիս անիւների դառնալուց որոտումն է յառաջանում, իսկ մըտրակի զարկից՝ կայծակ:

Երբ առաջին անգամ որոտում է՝ ասում են.

Քրրէ կարկուտ

Անկաճկիւռիք*)

Եթէ առաջին անգամ որոտումը Մարտ ամսի կիսին պատահի, այդ տարի հուձը շատ լաւ կը լինի:

Կարկուտ գալիս վառում են Աւագ Ուրբաթ օրը մի քիչ վառուած և պահուած մոմը, զանգակները խփում, կասկարանքը ձգում դուրս՝ ոտները դէպի վեր. շամփուրը ցցում գետնին, մի կարկուտ չորս կտոր արում, որպէսզի կարկուտը դադարի գալ, իսկ արտերը կարկտից ազատ պահելու համար՝ Զատիկից մինչև Եղիա մարգարէի տօնը բոլոր երկուշաբթի օրերը կերակի են պահում, մասնաւոր մատաղնիւր անում, իսկ Եղիա մարգարէի տօնին՝ հասարակաց մատաղ անում, ցանքսերը օրհնում:

Կայծակը խփելիս պառաւները գլխներին քար, իսկ ատամների տակ ասեղ են դնում և հացառը ձգում դուրս, որպէսզի կայծակը իրենց տանը չխփէ:

Ո Գ Ի Ն Ե Ր Ի Պ Ա Զ Տ Ա Մ Ո Ւ Ն Ք

Ոգիներ բարի եւ չար

Պահապան հրեշտակ. — Ամեն մի մանուկ մի պահապան հրեշտակ ունի, որ շարունակ սաւառնում է նրա շուրջը և

*) Ականջի մօտի ատամներ-սեղանատամներ:

սլահսլանում նրան: Երբ մանուկը քնում է՝ հրեշտակը թևերը պարզած հսկում է նրա վրայ, սնարի մօտ կանգնած: Եւ երբ նա դարթնում է՝ սա ձեռին ծաղկի փունջ խաղում է նրա հետ. աղո՛ւ անում, որ ժպտի, կտրում նրա երկարացած եղունգները և գանգուրներ ուրորում նրա մազերից: Այս հրեշտակը մնում է երեխայի մօտ մինչև այն օրը, երբ նա արտասանում է առաջին Հայհոյական խօսքը:

ՍԱՏԱՆԱՆԵՐ.—Գանձակի գաւառի ժողովուրդն էլ սաստիկ հաւատում է սատանաների գոյութեան և հազարաւոր պատմութիւններ ու սնոտիապաշտութիւններ ունի սրանց մասին, որոնք մեծ մասամբ նման են միւս Հայաբնակ գաւառներում պատմութեաներին: Սրանք էլ նրանց երեւակայում են որպէս երկար, պոչաւոր, սև արարածներ, երկար մտքերով և երկար եղունգներով, ոտների թաթերը յետև դարձած, չուխա հագած՝ բնակւում են քարայրներում, ջրաղացներում, աւերակ տներում և մանաւանդ Քաջքայ-ձորում, որ գտնւում է Գետաշէնից Ղարաբուլակ տանող ճանապարհի վրայ: Սա մի խոր ձոր է, ծածկուած ժայռերով և խիտ ծառերով: Սրանք լինում են նաև Բանանց գիւղի մէտ գտունող Ծալկերի ձորում:

Սատանաները իրենց ձայնը նմանեցնելով ծանօթ անձնաւորութիւնների ձայնին՝ հեշտութեամբ խափում են մարդկանց մթութեան մէջ:

Ի՞նչ սատանաները մասնաւորապէս «աջեր են կոչւում. սրանք սիրում են աներևոյթաբար վերցնել հարսերի տօնական հանդերձները հագնել, պար ընել պարել և ապա կրօնականերէութաբար տանել իրենց տեղը զնել: Հարսերը այս գիտենալով՝ նշխարք են դնում կամ ասեղներ շուլուլում հանդերձների վրայ, որ նրանք չհամարձակեն մօտենալ:

Սատանաներն սուելի կանանց են մօտենում, քան թէ տղամարդկանց: Երբ նրանք իրենց Հայհոյանքի տոպրտով ձգում են մարդկանց գլխներին, սրանք սկսում են աջ ու ձախ Հայհոյանքներ թափել, երբ նրանք իրենց մուշտակն են ձգում սրանց վրայ, սկսում են կռուել, երբ նրանք մտնում են սրանց աչքերը և այնտեղ պար ընում, սրանք կատաղում են և կա-

մենում են ամէն ինչ կոտրել, փշրել: Եւ երբ բուն են դնում սրանց սրտերում, սրտնք ընդ միշտ դառնում են նախանձոտ, չարասիրտ և խռովարար:

Սրանց մասին պատմում են Հետեւեալները.

Գետաշէնում մի նշանած սղջկայ մի գիշեր քաջքերը կանչում տանում են և իրենց Հետ ման ածում: Սա տեսնում է, որ դրանք իւր բարեկամների շորերը հագած պար են դալիս. գնում իւղոտում է ձեռքերը և իւր եղբօր կնոջ (աղբրակնոջ) հանդերձով սրբում: Հետեւալ օրը պատմում է այս դէպքը իւր տնեցիներին և երբ չեն հաւատում, ցոյց է տալիս աղբրակնոջ շորերի վրայ մնացած իւղոտ մատների հետքերը: Այդ ժամանակ բոլորը հաւատում են և «քաջքատարած» են կոչում նրան: Նրա նշանածը հրաժարւում է ամուսնանալ նրա հետ և մի քանի տարի ուրիշ ուղղոյններ չեն լինում: Վերջապէս մի աւելի սրտոտ երիտասարդ ամուսնանում է հետը: Սա պատմում էր, թէ երբ երեկոները դուրս էր գալիս, սատանաները յետեւից գոչում, կանչում են... Ասում են, թէ այդ կինը շատ ճարպիկ էր, սատանի պէս մի ժամում մի գուլպայ էր գործում:

Թաքուն-այանի պապը ամէն օր անցնում էր ձիով Քաջքաց ձորով և գնում գալիս Ղարաբուլախ: Նա ամէն առաւօտ նկատում էր, որ իւր ձին արիւն քրտինք է մտած լինում ախոռի մէջ: Հարցնում է սրան, նրան, և ՚ի վերջոյ մի պառակի խորհրդով կուպր է քսում ձիու մէջքին: Հետեւալ առաւօտ գալիս տեսնում է, որ մի սատանայ նստած է ձիու վրայ և կպել կուպրից. իսկոյն վերցնում է մի ասեղ և փոխանակ ծայրից, միւս կողմից շուլուլում է նրա կրծքին: Սա սատանայ է լինում և ծառայում է սրանց տանը եօթ տարի շարունակ: Զատ արի, կտրիճ է եղել, միայն ինչ որ ասել են, նրա հակառակն է արել. այս պատճառով էլ Թաքուն-այայենք սովորել են միշտ իրենց ցանկացածի հակառակն ասել, որպէսզի իրենց ցանկութիւնը կատարէ: Եօթ տարին լրանալիս այս սատանան ցեխոտում է իւր ձեռքերը և մօտենալով մի երեխայի՝ խնդրում է հանել իւր կրծքից ասեղը, պատճառաբանելով թէ իւր ձեռքերը ցեխոտ են, չի կարող ինքը հանել: Երեխան ան-

գլխակցօրէն կատարում է սատանի խնդիրը, և սա լսնիծելով թաքուն-այանենց ամբողջ տոհմը՝ անլալտանում է:

Հացթուխները իրենց կրծքերին ասեղ կամ պողպատի կրտոր են շուլուլում, որպէսզի գիշերները ուշ տուն վերադառնալիս սատանաները չխփեն իրենց:

Օրօրացազող. Երբ մայրը երեխային ծիծ տալիս քնով է անցնում և իւր ծծով ծածկելով նրա քիթն ու բերանը նրան խեղդում է, ժողովուրդը նրա մահը ոչ թէ նրա մօրը, այլ մի տեսակ քաջքերի է վերագրում, որոնց կոչում է «օրօրոցագէտ» ու: Սրանք իբր գողանում են մանուկներին և սպանում: Այսպիսի քաջքերից երեխաներին ազատ պահելու լուսով օրօրոցի մէջ նշխարք, համայնի, խողի մազ են դնում, բարձին ասեղ շուլուլում: Եւ երբ նկատում են, որ օրօրոցագողը գալիս է երեխային տանելու և սա խռապողը դրել է՝ իսկույն նրա շորերը պատառելով հանում են և տան հերթիկից դուրս ձգում. յետոյ մի քողամեխ, մի ձու և մի քիչ խողի մազ թաղում օրօրոցի մօտ: Այս ժամանակ արդէն երեխան յետ (ուշքի) է գալիս: Հետեւեալ օրը երեկոյան մի կտոր հացի վրայ աղ են ցանում, ունելիքով մի կտոր կրակ վերցնում, հացը երեք անգամ երեխայի գլխովը շուռ տալիս ասելով. «Բեխիս չուռ, ցաւը տար»: Յետոյ նախ կրակը և ապա հացը շփուտում են դուս, ասելով. «Քու փայլ էս է, առ քրնա»:

Օրօրոցագողները ժամկոչներից սաստիկ վախենում են, ուստի և հոգատար մայրերը քառասունքի օրերում կանչում են ժամկոչին օրօրոցի վրայ աղօթ քներ կարդալու, որպէսզի նրանք չհամարձակուին մօտենալու:

Հրէ. — Սրանք վիթխարի, մարդակերպ էակներ են, մի քանիսը միականի, սաստիկ ուժեղ, բայց և սաստիկ միամիտ: Բնակւում են առաւելապէս անտառներում, այլերի մէջ: Սրանք սիրում են կենակցել մարդ կանանց հետ, ուստի և ամէն միջոց գործ են դնում նրանց ձեռք բերելու: Մի աւանդութիւն ասում է, թէ այսպիսի մի հրէշ կամեցել է Գետաշէն գիւղից մի աղջկայ կնոթեան տանել, բայց երբ աղջկայ ծնողներն ու գիւղացիները թող չեն տուել, նա բարկանալով գնացել մի ա-

Հագին ժայռ է բերել, որ գիւղի թմբից զլորի և ամբողջ Գետաշէնն աւիրի: Բայց բարեբաղդաբար Պանտը տեսել է նրան և խղճալով գետաշէնցիներին, իւր նիզակով խփել է նրան և բռնել նոյն այն ժայռին, որ շալակած տանում էր: Հէնց այժմ էլ այդ ահագին ժայռը կանգնած է գիւղի գլխին և նրա լանջին նկատելի է հրէշի ամբողջ գծագրութիւնը:

Սրանց մի ուրիշ տեսակը, որ «շէֆ» է կոչւում, եօթը գլխանի է, ամէն մի գլխի վրայ ունի քառասուն բերան և ամէն մի բերանում քառասուն ատամ: Նա ապրում է դժոխքի խորքերում: Սատանաները օր ու գիշեր սպասաւորում են նրան, նրա համար զոհեր տանում մեր այս մեղսալի աշխարհից: Նա մարդկանց ողջ ողջ կուլ է տալիս, բայց երբեք չի կշտանում: Նրա փորում կրակ է վառւում, որի բոցերը դուրս են թափւում բերաններից և քթածակներից:

ԽՈՐՔՂԱՊ. — Երբեմն մահմետական ննջեցեալները գիշերները շների են փոխարկւում և շրջում գերեզմանատանը, այցելում իրենց բարեկամների տները, ուր՝ ճանաչելով նրանց, ընդունում են և կերակրում: Հայ գիւղացիների ասելով մահմեդական տներում գիշերները օջախի մօտ կերակրներ են դնում յատկապէս իրենց ազգական ննջեցեալների համար, որոնք շան կերպարանքով դալիս են ուտում այդ կերակուրները և կրկին լուսաբացին մօտ վերադառնում գերեզմանատուն և դիակ դառնում: Բայց երբ այդ շան կերպարանք ստացած ննջեցեալները հայերի տուն են գալիս և արգելւում, առաւօտեան, արև ծագելուն պէս՝ կրկին դիակի են փոխարկւում, և այդպէս մնում մինչև գիշեր, երբ կրկին շուն են դառնում: Եթէ կամենում են, որ դրանք դադարեն կերպարանափոխւելուց, դիակ դարձած միջոցին կտրում են նրանց գլուխները և դնում ոտների տակ ու այդպէս տանում թաղում և կամ մոլլան խաչակնքում է գերեզմանը:

Սրանց մասին կան բազմաթիւ պատմութիւններ, որոնցից չիշենք մի երկուսը:

Մի հայ գիւղացի գիշերելով մի մահմեդականի տնում՝ տեսնում է որ տանտիկինը մի մեծ ամանով կերակուր դնում

է օջախի մօտ երբ բոլորն արդէն պատրաստուած են քնելու։ Հայր տարօրինակ գտնելով այդ՝ հարցնում է տանտիկնոջը, թէ ում համար է այդ կերակուրը։ Նա պատասխանում է, թէ իւր սկեսրայրի համար է, և սրանով աւելի զարմացնում հային, որովհետեւ սա գիտէր, որ նրա սկեսրայրը վախճանուած է։ Սաստիկ հետաքրքրուած՝ այս հայր իւր անկողինը մօտ է քաշում օջախին և երբ բոլորը քնում են, նա արթուն սպասում է, որ տեսնի թէ ով պիտի ուտի կերակուրը։ Կէս գիշերին լսում է մի շան զրթմնթոց. բացում է դուռը և մի մեծ, ծեր շուն ներս է մտնում, ուղղակի գնում դէպի կերակուրը և սկսում լափել։ Հայր կամենում է դուրս անել շանը, բայց վախենում է։ Զուրը ուտում է բոլոր կերակուրը, ամանը մի կողմ դնում և ծանր քայլերով հեռանում։ Ուաւօտեան այս մարդը հարցնում է տանտիկնոջը, թէ ուր մնաց նրա սկեսրայրը, քանի որ մի մեծ շուն կերաւ կերակուրը։— «Մի այդպէս խօսիր, պատասխանում է տանտիկինը, թէ չէ տեղեքերս կիմանան քեզ կսպանեն, երեկոյեան եկողը շուն չէր, այլ շան կերպարանքով իմ սկեսրայրը»։

Մի ուրիշ հայ գիւղացի էլ մահմեդականների գերեզմանատան մօտով անցնելիս մի փոքրիկ շուն է տեսել և հետը բերել տուն, գտնւում մի քթոցի տակ դրել, որ չփախչի։ Սակայն երբ առաւօտեան վերցրել է քթոցը շունը հանելու, տեսել է մի փոքրիկ, մահմեդական երեխայի դիակ։ Հասկանալով որ դա խորթլազ է, սպասել է մինչև երեկոյ և երբ նա կրկին շան է կերպարանափոխուել, վերցրել է և տարել մահմեդականների գերեզմանատանը ձգել և ինքը փախել։

Եթէ իրիկնադէմից եկած հիւրը ստիպուած է գերեզմանատան մօտով վերադառնալ, այդ երեկոյ այդ տանը ճրագ չեն վառիլ, որպէսզի խորթլազները չվախեցնեն այդ հիւրին, գերեզմանների մօտով անցնելիս։

Յ Ա Ի Ե Ր

Յաւերը երեխաների նմանութեան ոգիներ են, որ աներևոյթաբար շրջում են և ում սև ճիպոտով խփում են, նա հի-

ւանդանում մեռնում է, իսկ սււմ կանաչ ճիւղտով են խփում, հիւանդանում, բայց էլի առողջանում է: Սրանք բոլորը մանածոներ ունեն, այսինքն ստիպում են մի կնոջ, մի տղամարդի, որ իրենց առաջնորդէ և ման ածէ այն բոլորի տները, որոնց մասին լանձնարարութիւն են ստացել նրանք Աստուծոյ: Միայն ջերմը ման ածող չունի, ինքն իրեն է ման գալիս: Նա բնակւում է մենաւոր կաղնու մէջ: Ջերմ ունեցողը իւր վրայից պատուում է կանաչ կարմիր կտորներ, տանում այդպիսի ծառերից կապում, յուսալով, որ ջերմը անցնելով կտորին՝ կանցնի կաղնու մէջ և այնտեղ կը բնակուի ու իրեն ազատ կը թողնի:

Ծաղկամայրը, որ ծողիկ հիւանդութիւնն է տալիս, շատ քնքոյշ էակ է, նա արիւն չի սիրում, ուստի և նրան զոհեր չեն մատուցանում:

Կարմիր քամին (рожа) մկնատամը իրենց օջախներն ունեն, որոնց հողը ջրով շաղախելով քսում են հիւանդութեան ենթարկուած տեղի վրայ, իսկօյն լաւանում է:

Ս Ր Բ Ե Ր

Նախասակ.— Բանանց, խաչակապ, Փիւք, Կիրանց և Քարհատ գիւղերին մօտիկ, Ղուշղուրա գետի աջ ափից քիչ բարձր գտնւում է «Նահատակ» ուխտատեղին: Այստեղ մի ժայռ քար կայ ցցուած, որի մօտ մի հացի ծառ տարածել է իւր սաղարթախիտ ճիւղերը, բազմաթիւ շորի կտորներով կապկապուած: Մի քիչ հեռու մի աղբիւր է կարկաչում:

Ամեն տարի, առաւելապէս մեծ պատի աւագ չորեքշաբթի օրը, որ ժողովրդի բարբառով Չիք չորեքշաբթի է կոչւում, շրջակայ գիւղերից բազմաթիւ մարդիկ, մանաւանդ երիտասարդներ և չափահաս աղջիկներ գալիս են այստեղ ուխտ: Գարնան սկիզբներին հարսներն ու աղջիկները «Հարսի մանուշակ» (ամենամուգ մանուշակ) են քաղում, զարդարում իրենց կրծքերը և ապա բերում շաղ տալիս Նահատակի գերեզմանի վրայ:

Աւանդութիւնն ասում է, թէ այգ նահատակը վարդան անունով մի կտրիճ երիտասարդ է եղել, որ լեռներում առանձ-